

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Педагогіка»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №4. *Теорія виховання*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол №7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол №7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально
- економічних дисциплін
Протокол №7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол №8 від 15.08.2023р.

Розробники: професор кафедри соціології та психології, доктор
педагогічних наук, професор Тюріна В.О.

Рецензенти:

- 1.Професор кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту Державного біотехнологічного університету (ДБТУ), доктор педагогічних наук, доцент Данченко І.О.
- 2.Завідувач кафедри психології і педагогіки факультету №3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор педагогічних наук, професор Федоренко О.І.

План лекції:

1. Сутність, структура, зміст і рушійні сили процесу виховання.
2. Внутрішні і зовнішні розбіжності виховання.
3. Мета і завдання виховання.
4. Закономірності виховання.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Internet

Основна

1. Бандурка О.М., Тюріна В.О., Федоренко О.І. Основи психології і педагогіки: Підручник. / О.М. Бандурка, В.О. Тюріна, О.І. Федоренко. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2003. – 336 с.
2. Бандурка О.М., Тюріна В.О., Федоренко О.І. Основи педагогічної техніки: Навчальний посібник. – Харків: ТИТУЛ, 2006. – 176 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник. / Н.П. Волкова - К.: АКАДЕМІЯ, 2003. -576с.
4. Педагогіка / за ред.. А.М. Алексюка. – Київ, 1985. – 320 с.
5. Педагогіка / За ред. М.Д. Ярмаченка. – Київ, 1986. – 296 с.

Допоміжна

6. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 468 с.
7. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / За ред. З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. Київ : Знання, 2007. 495 с.

Текст лекції:

Природа не створює людину як цілісну особистість, вона лише закладає основи і створює передумови для її формування. Людина - багаторівнева система, особливості якої виявляються в діалектичній взаємодії з біологічними і соціальними чинниками. Вступаючи в життя через соціальну і трудову діяльність, вона вливається в світ соціального досвіду. Процес діалектичної взаємодії біологічного і соціального, які впливають на формування особистості, вимагає науково обґрунтованої системи виховних впливів.

1. Сутність, структура, зміст і рушійні сили процесу виховання

Виховання - соціальний і педагогічно організований процес формування людини як особистості.

Суспільство як соціальне об'єднання людей може функціонувати і розвиватися лише на основі цілеспрямованої, систематичної і організованої роботи з виховання кожної особистості. Зупинка цього процесу - катастрофа для суспільства.

За словами Я.А. Коменського, «зневага до виховання – це крок до загибелі людей, сімей, держав і всього світу». Тому виховання з точки зору суспільного розвитку – це провідна сфера діяльності не тільки окремої людини, а й людського суспільства. Завдяки йому людство забезпечує свою безперервність у соціальному розвитку.

Виховання дітей шкільного віку здійснюють в процесі навчання і виховної роботи в школі і за її межами. Це цілісний процес, в якому органічно об'єднані змістовна (сукупність виховних цілей) і процесуальна (самоврядний процес педагогічної взаємодії вчителя і учня) сторони.

Цей процес двосторонній (обов'язкова взаємодія вихователя і вихованця), *цілеспрямований* (наявність конкретної мети), *багатогранний* за завданнями і змістом, *складний* щодо формування і розкриття внутрішнього світу дитини, *різноманітний* за формами, методами і прийомами, *безперервний* (у вихованні канікул бути не може), *тривалий* у часі (людина виховується все життя). Ефективність його залежить від рівня сформованості мотиваційної бази.

Мотиви - спонукальна причина дій і вчинків людини.

Внутрішні спонукальні чинники певних дій і вчинків людини, зумовлюються, насамперед, анатомо-фізіологічними і соціально-психологічними потребами. Американський психолог **Абрахам Маслоу** (1908-1970) визначив ієрархічну багатоступеневу піраміду потреб людини, всі компоненти якої знаходяться в діалектичному взаємозв'язку. В цілому, вони програмують виховний процес. Якщо ланка випадає, порушується цілісність структури, а, отже, і програма виховного процесу.

У процесі виховання педагог повинен постійно дбати про формування у дітей певних мотивів самовиховання через актуалізацію необхідних потреб.

Структура процесу виховання передбачає:

1. *Оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки.* Це перший етап входження в систему виховного впливу, в якому діють норми, правила, особливості життєвої поведінки. Людина (дитина) стає членом певної соціальної системи (сім'ї, колективу), де вже діють певні правила, норми, яких їй доведеться дотримуватися.

2. *Формування почуттів (стійких емоційних відносин людини до явищ дійсності).* Вони сприяють трансформації певних дій особистості в сфері розумового сприйняття.

3. *Формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення до будь-якого знання як до істинного (або неістинного)).* Переконання, які базуються на справжніх знаннях, будуть, з одного боку, своєрідним мотивом діяльності, а з іншого - «стрижнем» поведінки особистості. Тому виховання дітей і є формуванням в них психологічної «стрижня», без якого особистість буде безвольною, позбавленою власного «Я».

4. *Формування умінь і звичок поведінки.* Формування умінь (засвоєного способу виконання дій, заснованих на сукупності набутих знань і навичок) і звичок (схильності людини до відносно усталених способів дій) вимагає

поступовості, систематичності і доцільності поставлених вимог, їх відповідності рівню розвитку учнів. Воно пов'язане з активною діяльністю особистості в сфері життєвих ситуацій.

2. Внутрішні і зовнішні розбіжності виховання

Виховання є складним, багатогранним процесом, в якому тісно переплетені внутрішні (стосуються особи вихованця) та зовнішні (стосуються виховного середовища) розбіжності.

Внутрішні розбіжності процесу виховання:

- між необмеженими можливостями розвитку людини і обмежувальними умовами соціального життя. Передбачає створення оптимальних умов (побутових, психологічних, організацію навчально-виховного процесу) для розвитку, життєдіяльності дитини;

- між зростаючими соціально значущими завданнями, які потрібно вирішувати вихованцю, і можливостями, які обмежують його дії, спрямовані на їх рішення. Це означає, що розвиток особистості може призупинитися, якщо не ставити перед вихованцем нових, ускладнених завдань;

- між зовнішніми впливами і завданнями виховання. Виховний процес потрібно будувати так, щоб його зміст і форми реалізації не викликали опору у вихованця.

Зовнішні розбіжності:

- невідповідність між виховними впливами школи і сім'ї. Іноді батьки не дотримуються вимог, які висуває до їхніх дітей школа, внаслідок чого порушується єдність вимог, що негативно позначається на вихованні учнів;

- зіткнення організованого виховного впливу школи зі стихійним впливом на дітей оточення. Негативні фактори: вуличні підліткові групи, теле-, відео продукція. Усунути ці розбіжності можна, формуючи у школярів внутрішню стійкість і вміння протистояти негативним впливам;

- між окремими впливами вчителів, які працюють в одному і тому самому класі. Вони не завжди дотримуються принципу єдності вимог, внаслідок чого в учнів формується ситуативна поведінка, пристосовництво, безпринципність;

- між набутим негативним досвідом поведінки і новими умовами життя і діяльності. Передбачає існування сформованого стереотипу негативної поведінки, яке характеризується наявністю стабільних негативних взаємозв'язків. На їх подолання спрямована виховна робота.

Зовнішні розбіжності тимчасові, але вони можуть знижувати ефективність виховного процесу. Тому вчителі повинні зосередити увагу на їх виявленні, усуненні, профілактиці.

На процес виховання впливають (безпосередньо або опосередковано) об'єктивні (особливості суспільного ладу, політичного режиму, соціально-

економічний розвиток, національна самобутність, природне середовище) і *суб'єктивні* (соціально-педагогічна діяльність сім'ї, громадських організацій, навчально-виховних установ, засобів масової інформації, закладів культури і мистецтва) *чинники*.

Структурні елементи процесу виховання: мета, завдання, закономірності, принципи, методи, способи, результати виховання та їх корегування.

3. Мета і завдання виховання

Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення всієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створення умов для самореалізації в різних видах творчої діяльності.

Всебічно і гармонійно розвинена особистість є метою цивілізованого суспільства. Цей ідеал не втратив своєї значимості протягом століть, починаючи з афінської системи виховання, де і зародилася ідея гармонійності людини. Гармонія була метою виховання в афінській, римській, візантійській системах, а через тисячу років - в епоху Відродження, з часом - в період нового часу (XVIII-XIX ст.). З ініціативи видатного французького представника «нової філософії» Рене Декарта (1596-1650) термін «гармонія» був доповнений терміном «всебічність». Так було сформовано концепцію гармонійно і всебічно розвиненої людини.

Поняття «всебічний і гармонійний розвиток» трактували як ідеал, до якого належить прагнути в процесі виховання. Проте сучасне його поняття не є однозначним: одні схильні вживати його щодо професійної сфери, інші - щодо сфери духовного розвитку, розділяючи людей за освітою на «фізиків» і «ліриків».

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до повноцінного суспільного життя, яке передбачає виконання ролей громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша.

Основні складові частини виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, це:

- *громадянське виховання:* формування громадянськості, що дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально і політично дієздатною;
- *розумове виховання:* озброєння учнів знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними розумовими операціями;
- *моральне виховання:* формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри в творчі можливості людини), поглядів, переконань, моральних почуттів, придбаних звичок і навичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;

- *трудове виховання*: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична і психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;
- *естетичне виховання*: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, набуття вмінь та навичок приносити в життя красу, розвиток у школярів творчих здібностей;
- *фізичне виховання*: виховання здорового способу життя, підготовка до фізичної праці, до захисту Батьківщини.

Основні завдання виховної діяльності зумовлені пріоритетними напрямками реформування школи, визначеними Державною національною програмою «Освіта»: «Україна ХХІ століття», «Концепції розвитку загальної середньої освіти» (2000р.), до яких відносяться:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати для держави, готовності його захищати;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, до матері, знання культури та історії свого народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших національностей, які проживають на території України;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працьовитості;
- формування творчої, працьовитої особистості,
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини і громадянською відповідальністю;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов її саме реалізації;
- формування у дітей і молоді вміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя з ринковими відносинами.

4. Закономірності виховання

Закономірності виховання – це стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості.

У процесі виховання особливо важливими є такі закономірності.

1. *Органічний зв'язок виховання з суспільними потребами і умовами виховання.* Розвиток суспільства зумовлює зміни, диктує нові потреби і в

його виховній системі. Наприклад, в зв'язку з розвитком незалежної Української держави виникла потреба формування у підростаючого покоління української національної свідомості, любові до свого народу, його традиціям, історії, культури.

2. *Взаємодія у виховному процесі всієї сукупності різноманітних чинників.* Виховує все: люди, речі, явища. Серед виховних чинників найважливішим є людський фактор (роль батьків, педагогів).

3. *Опора у виховному процесі на позитивні якості дитини, стимулювання активності особистості, позитивні емоції від досягнутих успіхів.*

4. Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовну, емоційну сфери. Виховний процес постійно трансформує зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, ставлення).

5. *Визначальне у вихованні – це діяльність і спілкування.* Діяльність - головний фактор єдності свідомості і поведінки, коли учень зайнятий певним видом діяльності (навчання, праця, гра, спорт), що і забезпечує всебічний розвиток особистості.

У вихованні закономірності виявляються в усьому різноманітті взаємозв'язків і взаємоперетворень, і це необхідно враховувати під час створення будь-якої виховної ситуації.